

บทที่ 7

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผล

งานวิจัยฉบับนี้ต้องการศึกษาว่า ระบบสิทธิการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประจำแต่เดิมเป็นอย่างไร เปลี่ยนแปลงมาอย่างไร มีเงื่อนไขอะไรที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนำไปสู่พลวัตความขัดแย้งอย่างไร ผู้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรเคลื่อนไหวต่อรองหรือปรับตัวอย่างไรเพื่อให้ได้สิทธิในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าประจำดังกล่าว ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงสิทธิการเข้าถึงและใช้ประโยชน์

ในอุทยานแห่งชาติเขานันมีพื้นที่ที่เป็นป่าประจำอยู่หลายหย่อม แต่ละหย่อมชาวบ้านเรียกชื่อต่างกันไป หย่อมที่กว้างที่สุดมีเนื้อที่ประมาณ 3,000 – 4,000 ไร่ ชาวบ้านเรียกว่าป่าประจำเขานัน ซึ่งเป็นป่าประจำงานวิจัยฉบับนี้ใช้เป็นพื้นที่ในการศึกษา

ในระบบนิเวศของป่าประจำแม้จะมีต้นประเป็นหลัก แต่ก็มีต้นไม้อื่นขึ้นอยู่ด้วย บางพื้นที่ก็ขึ้นเป็นกลุ่มใหญ่ แต่ส่วนใหญ่จะขึ้นแบบกระจัดกระจายในทุกพื้นที่ ต้นไม้ดังกล่าวมีทั้งไม้ขนาดใหญ่ที่เป็นไม้เนื้อแข็ง เหมาะสำหรับการก่อสร้าง เช่น ไม้หลุมพอง ไม้จันทร์ ไม้หอม ไม้ตะเคียนทอง และไม้ขนาดเล็กที่ให้ผลผลิตเป็นอาหารสำหรับชาวบ้าน ที่สำคัญและเป็นที่รู้จักกันดีจากอดีตถึงปัจจุบัน เช่น สะตอ ลูกเหวี่ยง ลูกเนียง ลูกนาง ในขณะที่ยังมีสัตว์หลายชนิดใช้เป็นแหล่งพักพิงอาศัยและหาอาหาร แต่สัตว์ที่เป็นของป่าและชาวบ้านพึ่งพามาแต่อดีตคือผึ้ง สำหรับต้นประนั้น มีแต่เมล็ดที่ชาวบ้านสามารถนำไปใช้เป็นอาหารได้ส่วนลำต้นไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์เนื่องจากเป็นไม้เนื้ออ่อนและฝู่ง่าย

ทรัพยากรในป่าประจำที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์มาแต่อดีตจึงได้แก่ ลูกประ ไม้ ที่ดิน และของป่าต่าง ๆ ซึ่งในรายงานฉบับนี้จะนำตัวอย่างการเข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประจำดังกล่าวมาศึกษาการเปลี่ยนแปลงสิทธิการเข้าถึงและสิทธิการใช้ประโยชน์ ได้แก่ การเก็บลูกประ การตัดไม้

ทั้งกรณีเพื่อนำไม้ไปใช้ประโยชน์และกรณีต้องการที่ดิน และการเก็บของป่าชนิดที่สำคัญในอันดับต้น ๆ สำหรับชาวบ้านได้แก่ การเก็บสะตอ ลูกเหริย ลูกเนียง ลูกนาง รวมทั้งการตีผึ้งด้วย

แม้พื้นที่ป่าประชันจะเป็นบริเวณเขานัน และปัจจุบันอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติเขานัน แต่ชุมชนที่เข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประชันตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันคือชุมชนจากพื้นที่ที่เรียกว่า "กรุงชิง" ซึ่งชุมชนที่เข้าไปใช้ประโยชน์นี้เป็นกลุ่มชุมชนบริเวณตอนบนของตำบลกรุงชิง ชุมชนที่ใช้เป็นหลักก็คือชุมชนที่อยู่ใกล้ ๆ ป่า ซึ่งถึงแม้พื้นที่บริเวณนี้จะอยู่บนเขาและอยู่ในเขตป่าที่ไกลจากพื้นที่ล่างมากพอสมควร แต่พวกก็มีชุมชนมาตั้งถิ่นฐานไม่ต่ำกว่า 100 ปีมาแล้ว โดยขณะนั้นยังเป็นชุมชนขนาดเล็กอยู่ คนในชุมชนดังกล่าวนี้ได้เข้าไปใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประชันมาแต่ครั้งนั้นแล้ว

เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดระบบสิทธิการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประชันยุคดั้งเดิม คือทรัพยากรในป่าประชันมีมาก คนยังมีน้อย คนมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน และยังเชื่อถือในอำนาจเหนือธรรมชาติ ในขณะที่อำนาจของรัฐและทุนยังขยายตัวขึ้นไปไม่ถึง สิทธิการเข้าถึงจึงปรากฏออกมารูปของสิทธิการใช้ประโยชน์ (usufruct rights) คือทุกคนมีสิทธิเข้าถึงทรัพยากรได้ ถ้าต้องการนำไปใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต ซึ่งได้แก่การกินการใช้ในครัวเรือนและการนำไปแลกเปลี่ยนหรือขายบ้างเล็กน้อยเพื่อหาสิ่งที่ขาดแคลนมากินมาใช้ในครัวเรือน สิทธิการเข้าถึงในยุคนี้จะสัมพันธ์กับกฎเกณฑ์ผู้มาก่อนและกฎเกณฑ์การจอง กล่าวคือชาวบ้านคนใดไปถึงหรือพบทรัพยากรอะไรก่อนก็มีสิทธิใช้ทรัพยากรนั้น คนมาทีหลังจะต้องหลีกเลี่ยงไปหาที่อื่น ไม่มีการแย่งกัน ส่วนการจองก็เป็นหลักเสริมของกฎเกณฑ์ผู้มาก่อน คือหากผู้มาก่อนพบว่าทรัพยากรที่ตนพบนั้นยังอ่อนอยู่ก็สามารถทำเครื่องหมาย "ปักก่า" จองไว้ก่อน แต่ทรัพยากรที่จะจองไว้ก่อนนี้ต้องเป็นของที่มีน้อยและซ่อนเร้นพบได้ยาก หากไม่ให้คนพบก่อนจองไว้ก็อาจไม่มีคนเห็นอีก ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านเสียโอกาสที่จะใช้ประโยชน์ทรัพยากรนั้นที่พบเห็นได้ชัดเจนก็ได้แก่การตีผึ้ง ส่วนทรัพยากรที่มีมากและพบเห็นได้ง่าย เช่น สะตอ ลูกเหริย ลูกเนียง ลูกนาง หากผู้มาก่อนพบในขณะที่ยังอ่อนอยู่ก็ต้องทิ้งไว้ให้แก่ และต่อไปใครจะมาพบก็ได้ จะจองไว้ก่อนไม่ได้ อย่างไรก็ตามสิทธิการจองนี้หากมีผลประโยชน์มากชุมชนก็จะมอบหน้าที่ในการดูแลป่าบางลักษณะไว้ เช่นกรณีของผึ้งยวนชาวบ้านสามารถจับจองต้นไม้ที่ผึ้งยวนทำรังไว้ได้เพื่อจะรอผึ้งยวนมาทำรังอีก แต่จะโค่นต้นไม้ไม่ได้ ซึ่งเท่ากับมอบภารกิจในการดูแลต้นไม้ไว้ชาวบ้านคนนั้นด้วยนั่นเอง

ส่วนสิทธิการใช้ประโยชน์นั้นพบว่าชาวบ้านมีสิทธิใช้ประโยชน์ทรัพยากรเท่าที่จำเป็น ไม่มีการกักตุนหรือเก็บทรัพยากรมาใช้เกินความจำเป็น นอกจากนี้ต้องใช้ทรัพยากรให้คุ้มค่า คือใช้

ทรัพยากรที่แก้ได้ทีละแล้ว ไม่เก็บทรัพยากรที่ยังอ่อน เพราะถือว่าไม่คุ้มค่าตามที่ธรรมชาติมอบให้ และต้องใช้ทรัพยากรแบบไม่ทำลาย

เงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบสิทธิการการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรในป่าประในยุคนี้นี้ คือ การขยายตัวของตลาดทุนนิยมเข้าไปในชุมชนในเขตป่า การเพิ่มขึ้นของกลุ่มคนที่ต้องการไปใช้ทรัพยากรจากป่าเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาด และการที่ชุมชนถูกกีดกันออกจากการเป็นผู้ดูแลป่าอย่างที่เคยเป็นมาแต่เดิม เงื่อนไขนี้เริ่มเกิดขึ้นในช่วงปลายทศวรรษ 2490 เมื่อรัฐบาลให้สัมปทานเหมืองแร่ที่เขาเหล็ก และเข้มข้นขึ้นเมื่อรัฐให้สัมปทานเหมืองแร่เพิ่มขึ้นที่เขาไม้ไผ่ในช่วงต้นทศวรรษ 2510 และในช่วงเดียวกันนี้รัฐก็ให้สัมปทานป่าไม้ในบริเวณที่ไม่ห่างจากป่าประนัก การเกิดสัมปทานเหมืองแร่ครั้งแรกทำให้มีถนนขึ้นไปถึงเขาเหล็ก ซึ่งบริษัทผู้ได้รับสัมปทานสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นเส้นทางลำเลียงแร่ สดปลายถนนสายนี้ยังอยู่ห่างป่าประประมาณ 15 กิโลเมตร การเกิดสัมปทานเหมืองแร่ครั้งที่สองทำให้เกิดถนนผ่านเข้าไปใกล้ป่าประ ถนนดังกล่าวสามารถเชื่อมชุมชนใกล้ป่าเข้ากับตลาดท่าศาลา ซึ่งเป็นตลาดสำคัญในท้องถิ่นได้ ถนนที่กล่าวถึงนี้รัฐบาลได้ปรับปรุงเป็นถนนลาดยางในต้นทศวรรษ 2520 การเกิดขึ้นของถนนได้เปิดให้อิทธิพลของตลาดเข้าสู่ชุมชนต่าง ๆ ทั้งทางกายภาพและทางความคิด พร้อมกับเป็นเส้นทางให้คนจากพื้นล่างขึ้นไปหักล้างทางพหุภาพที่ทำกินและสร้างที่อยู่อาศัย ในช่วงต้นทศวรรษ 2510 มีหมู่บ้านเกิดขึ้นบริเวณชายป่าประ 1 แห่ง คือ บ้านทับน้ำเต้า

การให้สัมปทานป่าไม้บนกรุงชิงของรัฐบาลในช่วงต้นทศวรรษ 2510 ก็ส่งผลให้มีคนขึ้นไปบนกรุงชิงเพิ่มขึ้นอีกนอกจากชาวบ้านจากพื้นล่างที่ขึ้นไปบุกเบิกป่าหาที่ทำกินซึ่งเกิดขึ้นเป็นปกติอยู่แล้ว ได้แก่ กลุ่มคนรับจ้างตัดไม้และญาติพี่น้อง คนกลุ่มนี้ส่วนหนึ่งเข้าไปตั้งบ้านเรือนบริเวณป่าประ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการโค่นต้นไม้ในป่าประ ทั้งโดยการลักลอบเข้าไปตัดไม้ของบริษัทสัมปทาน เพราะเขตป่าประนั้นอยู่นอกสัมปทาน และการตัดไม้ไปสร้างบ้านเรือน นอกจากนั้นการเข้าไปตัดไม้ในป่าประของคนกลุ่มนี้ยังมีส่วนสำคัญที่ทำให้เลื่อยยนต์เข้าไปแพร่หลายแทนการใช้ขวานตัดต้นไม้ของชาวบ้าน ซึ่งนับว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ไม้ในป่าประถูกตัดลงอย่างรวดเร็ว หลังจากนั้นในช่วงกลางทศวรรษ 2520 มีหมู่บ้านเกิดขึ้นอีกแห่งหนึ่งบริเวณชายป่าประแต่อยู่คนละเหลี่ยมเขากับบ้านทับน้ำเต้า คือหมู่บ้านห้วยตง

การเกิดขึ้นของสัมปทานทั้งกรณีเหมืองแร่และป่าไม้ โดยเฉพาะการเข้าไปลักลอบตัดไม้ในป่าประของบริษัทสัมปทานโดยบอกกับชาวบ้านว่าได้รับอนุญาตจากทางราชการแล้ว ทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่ป่าไม้ไม่ได้เป็นของพวกเขาอีกต่อไป และเริ่มไม่แน่ใจในอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการเป็นเจ้าป่าเจ้าเขา รวมทั้งเห็นได้ชัดเจนว่ารัฐได้เอาป่าไม้ที่พวกเขาเคยดูแลและใช้ประโยชน์ไปให้นายทุน ในขณะที่เศรษฐกิจแบบใหม่เข้าไปมีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านได้ถอยห่างออกมาจากแบบแผนการใช้ทรัพยากรที่เป็นมาแต่เดิมมากขึ้น ในขณะเดียวกันในชุมชนที่มีคนเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าประดังกล่าวทั้งชุมชนเก่าและชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ ก็มีคนที่อพยพเข้ามาใหม่ที่ไม่ได้ผูกพันอยู่กับกฎเกณฑ์ของชุมชนและตั้งใจขึ้นมาหาประโยชน์จากทรัพยากรในป่าประโดยตรง คนส่วนนี้ก็ยังพร้อมจะปรับตัวไปสู่ความสัมพันธ์แบบใหม่ที่จะช่วยให้พวกเขาสามารถนำทรัพยากรในป่าประมาใช้ประโยชน์ในตลาดสมัยใหม่

การเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขดังกล่าวส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิทธิการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประ เริ่มจากค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงจนกลายเป็นแบบแผนหลัก โดยสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรได้เปลี่ยนไปสู่การเข้าถึงแบบเสรี (open access) และการเข้าถึงแบบการถือครองเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล (private property) การเข้าถึงแบบเสรีจะเกิดในกรณีของการนำผลผลิตจากป่าที่เกิดขึ้นแบบหมุนเวียนแทนที่ออกมาใช้ประโยชน์ เช่น การตัดไม้ การเก็บลูกประ และการเก็บของป่าอื่น ๆ ทั้งนี้ก็นำผลผลิตจากป่าทั้งหมดมาขายเป็นเงินในตลาดต่าง ๆ

การตัดไม้ขายถือว่าเป็นวิกฤติที่สุดที่มีผลต่อการความอุดมสมบูรณ์ของป่าและการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ เพราะต้นไม้เป็นทรัพยากรขนาดใหญ่และมีผลต่อความเป็นป่ามากกว่าองค์ประกอบอย่างอื่นของป่า ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนก็ตระหนักถึงความจริงนี้ ดังจะเห็นว่าแต่เดิมในการตัดต้นไม้แต่ละครั้งจะต้องมีพิธีกรรมขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หากเป็นต้นไม้ใหญ่มากๆชาวบ้านจะไม่ตัดด้วยเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตอยู่ แต่การเปลี่ยนแปลงในยุคนี้ชาวบ้านซึ่งใช้เลื่อยยนต์โค่นต้นไม้แล้วได้โค่นต้นไม้อย่างอิสระ และส่วนใหญ่เป็นการโค่นเพื่อขาย รวมทั้งขายให้แก่บริษัทสัมปทานที่ลักลอบเข้ามาตัดไม้ในป่าด้วย ในตอนท้ายของยุคนี้ไม้เนื้อแข็งขนาดใหญ่ที่มีอยู่ในป่าประสูญหายไปเกือบหมด จะพอเหลืออยู่บ้างก็ต้องอยู่บนพื้นที่สูงและลึกเข้าไปมาก ๆ

การเปลี่ยนแปลงสิทธิการเข้าถึงทรัพยากรในป่าประอีกลักษณะหนึ่ง คือการถือครองเป็นทรัพย์สินส่วนตัว ที่เห็นได้ชัดเจนคือการบุกเบิกป่าเพื่อถือครองที่ดินสำหรับการทำสวน ในระยะแรก

ชาวบ้านจะทำสวนลักษณะที่เป็นสวนสมรมซึ่งก็มียางพันธุ์พื้นเมืองปะปนอยู่ด้วย ระยะเวลา ๆ ของยุคชาวบ้านได้ทำสวนในลักษณะของการปลูกยางพันธุ์เป็นพืชเชิงเดี่ยวมากขึ้นเป็นลำดับ พร้อม ๆ กับการบุกเบิกป่าเป็นพื้นที่สวนมากขึ้น และเริ่มมีการขายที่ดินในเขตป่าที่ตนบุกเบิกไว้แล้ว แต่ยังเป็นการขายกันในหมู่ญาติหรือคนรู้จัก การที่ชาวบ้านสามารถถือครองที่ดินในเขตป่าเป็นทรัพย์สินส่วนตัวได้ก็โดยการรับรองกันเองในชุมชน คือชาวบ้านจะรับรู้ว่ามีใครครอบครองที่ดินอยู่ตรงไหน และยอมรับสิทธินั้นโดยไม่ไปต่อว่าหรือเข้าไปใช้ทรัพยากรในพื้นที่นั้น

ในขณะเดียวกันสิทธิการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประในยุคนี้นี้ก็ค่อย ๆ เปลี่ยนไปสู่การนำทรัพยากรจากป่าประมาใช้ประโยชน์เพื่อสร้างรายได้ให้มากที่สุด การใช้ทรัพยากรโดยไม่คำนึงถึงความคุ้มค่าของการนำทรัพยากรมาใช้ก่อนกำหนด และการใช้โดยไม่สนใจว่าเป็นการทำลายทรัพยากรหรือไม่

ในสถานการณ์เช่นนี้เห็นได้ชัดว่ากฎเกณฑ์ตามจารีตประเพณีที่เคยปฏิบัติกันมาแต่เดิมไม่สามารถมีพลังในการควบคุมดูแลกลุ่มที่ขึ้นมาใหม่ กลุ่มคนเดิมก็ปรับเปลี่ยนตัวเองไปผูกติดอยู่กับกฎเกณฑ์ของตลาดแทนกฎจารีตประเพณีมากขึ้นเรื่อย ๆ แม้จะมีผู้นำท้องถิ่นและชาวบ้านบางกลุ่มพยายามสร้างระเบียบกฎเกณฑ์บางประการขึ้นมาเพื่อควบคุมสิทธิของการเข้าถึงและการใช้ทรัพยากรของชาวบ้าน แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะคณะกรรมการดังกล่าวมีความขัดแย้งเชิงโครงสร้างอยู่ในตัว เนื่องจากคณะกรรมการก็ล้วนแต่เป็นชาวบ้าน ต้องใช้ทรัพยากรในป่าประเช่นเดียวกับคนอื่น และชาวบ้านคนอื่น ๆ ที่ใช้ทรัพยากรอยู่ก็เป็นญาติพี่น้อง เพื่อนฝูงและคนรู้จักกันเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่อำนาจที่ใช้ก็ไม่ชัดเจนว่าเป็นอำนาจจากไหนแน่ จะใช้อำนาจตามจารีตประเพณี อำนาจดังกล่าวก็อ่อนแอไปแล้ว ถึงใช้ก็ไม่มีใครเชื่อ จะใช้อำนาจจากระบบราชการก็ยาก เพราะคณะกรรมการทั้งหมดไม่ได้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการอุปถัมภ์ค้ำชูจากทางราชการ แต่ต้องใช้ทรัพยากรเช่นเดียวกับชาวบ้านคนอื่น ดังนั้นในที่สุดการทำงานของคณะกรรมการจึงไม่มีผลอะไรต่อการควบคุมสิทธิการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประ

จนกระทั่งปี 2535 รัฐบาลได้ประกาศให้พื้นที่ป่าบริเวณเขานันเป็นอุทยานแห่งชาติเขานัน ซึ่งพื้นที่ป่าประก็อยู่ในเขตอุทยานดังกล่าวด้วย การเกิดขึ้นของอุทยานแห่งชาติเขานันดูผิวเผินแล้วน่าจะสามารถปกป้องทรัพยากรในป่าประไม่ให้ถูกทำลายได้ แต่ในความเป็นจริงกลับเกิดผลในทางตรงกันข้าม คือ เร่งเร้าให้เกิดการพัฒนาสิทธิการเข้าถึงไปในทางของการใช้ทรัพยากร

บางส่วนอย่างเสรีมากขึ้น และการยึดทรัพยากรบางส่วนเป็นของส่วนตัวมากขึ้น ในขณะที่สิทธิการใช้ประโยชน์ก็ปรากฏในรูปของการนำทรัพยากรมาขายให้มากที่สุด เอาให้หมดวันนี้เลย ไม่ต้องคิดถึงวันข้างหน้า และด้วยวิธีที่ง่ายที่สุด ป่าประจักษ์ตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมอย่างมาก ทรัพยากรทุกประเภทถ้าไม่หมดไปก็ลดปริมาณลงอย่างมาก แม้แต่ตัวป่าเองในปัจจุบันไม่ต่ำกว่าครึ่งเปลี่ยนสภาพเป็นสวนยางไปแล้ว

ที่เป็นเช่นนี้มาจากเงื่อนไขสำคัญ 2 ประการ ได้แก่ ประการแรกการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเขานันเกิดขึ้นในช่วงที่ชาวบ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์ในป่าประจักษ์อย่างเข้มข้นแล้ว ดังนั้นเมื่อเกิดเขตอุทยานขึ้นแทนที่ชาวบ้านจะตีความหมายว่าเป็นเขตอนุรักษ์ป่าของรัฐ กลับตีความตามบริบทที่เป็นจริงของตนว่าป่าเป็นของหลวง เมื่อเป็นของหลวงก็หมายความว่าใครจะใช้ประโยชน์อย่างไรก็ได้ กฎเกณฑ์ตามจารีตที่อาจจะเหลืออยู่บ้าง หรือความเกรงใจซึ่งกันและกันของชาวบ้านก็ไม่มีผลจำเป็น และไม่เพียงชาวบ้านที่อยู่ในป่าหรืออยู่ใกล้ป่าเท่านั้นที่ให้ความหมายเช่นนี้ ชาวบ้านที่อยู่ห่างไกลออกไปมาก ๆ ก็ยังให้ความหมายเช่นนี้ และพากันนั่งรถเข้ามาใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประจักษ์โดยไม่จำเป็นต้องเกรงใจชาวบ้านในชุมชนที่อยู่ใกล้ป่า ความคิดเช่นนี้ของคนภายนอกพัฒนาไปถึงขั้นที่มองเห็นว่าที่ดินในเขตป่าประจักษ์เป็นพื้นที่ที่ตนจะซื้อภาคิครอบครองได้อย่างปลอดภัย โดยซื้อมาจากชาวบ้านที่บุกเบิกไว้ โดยไม่จำเป็นต้องรู้จักกันมาก่อน แม้แต่ข้าราชการที่รักษากฎหมายก็คิดเช่นนี้และเข้าไปซื้อที่ดินในป่าประจักษ์เช่นกัน การคิดและกระทำเช่นนี้จึงเท่ากับไม่ได้มองเลยว่าพื้นที่ป่าประจักษ์เป็นพื้นที่อนุรักษ์ของรัฐ ส่วนเจ้าหน้าที่อุทยานนั้นไม่มีใครเกรงกลัว เพราะชาวบ้านมีวิธีที่จะหลบหลีกและกดดันให้รอดพ้นจากการจับกุม ในขณะที่เจ้าหน้าที่เองก็มักจะเป็นญาติมิตรกับคนในพื้นที่ และมีผลประโยชน์อยู่ด้วย

ประการที่สอง การขยายตัวของตลาดทุนนิยมเข้าไปในพื้นที่นั้นรุนแรงมากขึ้น ทำให้ผลผลิตจากป่าทุกประเภทกลายเป็นสิ่งที่มีราคาดี และมีแม่ค้าไปรับซื้อถึงที่ โดยเฉพาะการที่ราคายางสูงขึ้นมากทำให้ที่ดินในป่ากลายเป็นสินค้าที่สร้างรายได้ดีให้แก่ชาวบ้าน และเป็นแรงจูงใจให้คนจากพื้นที่ล่าง ทั้งข้าราชการ นักธุรกิจ นักการเมือง เข้าไปซื้อที่ดินป่าประจักษ์จากชาวบ้าน เพราะราคาถูกกว่าที่ดินที่มีเอกสารสิทธิ์มาก ซึ่งชาวบ้านก็ยินดีขายเพราะในป่าประจักษ์ยังมีพื้นที่ให้ตนบุกเบิกได้อีก

2. ความขัดแย้ง การปรับตัวและการต่อรอง

ในยุคที่ทรัพยากรในป่าประยังถูกใช้โดยกลุ่มคนที่อยู่มาแต่เดิมนั้นไม่มีเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่จะให้คนเกิดความขัดแย้งกัน เพราะทรัพยากรยังมีมาก คนมีน้อย และมีความสัมพันธ์แบบใกล้ชิดกัน อีกทั้งยังมีความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นอำนาจควบคุมการใช้ทรัพยากรอีกด้วย ในขณะที่อำนาจของรัฐและระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมยังเข้ามาไม่ถึง

ต่อเมื่อรัฐให้สัมปทานในการขุดแร่และตัดไม้การเปลี่ยนแปลงก็เกิดขึ้นชัดเจน ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสิทธิการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรเข้มข้นขึ้นเรื่อย ๆ ดังกล่าวรายละเอียดมาแล้ว ภายใต้การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งในหลายมิติควบคู่มาด้วย ตั้งแต่ความขัดแย้งระหว่างโครงสร้างการจัดการทรัพยากรของชุมชนกับโครงสร้างอำนาจของรัฐและทุน ความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับรัฐและทุน และความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง ในสถานการณ์ความขัดแย้งดังกล่าวชาวบ้านได้ปรับตัวออกจากโครงสร้างอำนาจของชุมชนไปสู่การโอนอ่อนต่ออำนาจของตลาด คือการพยายามใช้สิทธิการเข้าถึงและใช้ประโยชน์ทรัพยากรในป่าประไปในทางที่จะนำทรัพยากรมาขายในตลาดอย่างเต็มที่ โดยไม่คำนึงถึงการใช้ทรัพยากรอย่างไม่คุ้มค่าและแบบทำลาย รวมทั้งไม่นึกถึงว่าคนอื่นจะมีโอกาสเข้าถึงและใช้ประโยชน์ในทรัพยากรนั้นหรือไม่ การเคลื่อนไหวของกลุ่มคนที่เห็นความเสื่อมโทรมของป่าและอยากสร้างกติกาขึ้นมาดูแลก็ไม่ประสบผลสำเร็จเพราะการเกิดขึ้นของคณะกรรมการดังกล่าวก็มีปัญหาในตัวเองมาแต่ต้นว่าจะเป็นตัวแทนราชการหรือเป็นตัวแทนของชาวบ้าน

ในท้ายยุคนี้จึงเห็นได้ชัดเจนว่าความขัดแย้งได้คลี่คลายไปในทางที่ชุมชนได้สลายตัวของตนเข้ากับการเปลี่ยนแปลงใหม่เป็นหลัก ทำให้คู่ขัดแย้งทางโครงสร้างระหว่างระบบการจัดการทรัพยากรที่เป็นมาแต่เดิมกับแบบใหม่คลี่คลายไป ในขณะที่สัมปทานตัดไม้ได้หมดไปอย่างเป็นทางการในปี 2532 หลังจากรัฐบาลประกาศยกเลิกสัมปทานตัดไม้ทั่วประเทศอันเนื่องมาจากเกิดภัยพิบัติครั้งใหญ่จากน้ำป่าไหลหลากที่ จ.นครศรีธรรมราช ความขัดแย้งหลักที่เหลืออยู่ในช่วงท้ายยุคคือความขัดแย้งของชาวบ้านด้วยกันเองในการแย่งชิงกันเข้าถึงทรัพยากรแบบเสรีและการถือครองที่ดินเป็นสมบัติส่วนตัว

เมื่อเข้าสู่ยุคหลังประกาศเขตอุทยานแห่งชาติเขานันก็เกิดเงื่อนไขความขัดแย้งเพิ่มขึ้น และกลายเป็นความขัดแย้งหลักของยุคสมัย คือป่าประจำชาวบ้านใช้ประโยชน์อยู่ได้กลายเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ ในขณะที่การขยายตัวของการระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเข้าสู่พื้นที่เข้มข้นขึ้น ที่เห็นได้ชัดเจนคือการขยายพื้นที่ปลูกยางและราคายางที่สูงขึ้นมาก

เมื่อเริ่มประกาศเขตอุทยานในปี 2535 นั้นมีชาวบ้านตั้งบ้านเรือนและมีที่ทำกินอยู่ในเขตอุทยานนับ 100 ครัวเรือนแล้ว โดยทางอุทยานพยายามผลักดันชาวบ้านให้ออกจากป่าตามกฎหมาย แต่ชาวบ้านนอกจากไม่ยอมออกแล้วยังรุกป่าเพิ่มขึ้นอีกด้วย รวมทั้งนำพื้นที่ป่าดังกล่าวไปขายให้คนภายนอกด้วยอีกทั้งยังมีชาวบ้านที่อยู่นอกป่าได้เข้าไปบุกเบิกหาที่ทำกินในป่าเพิ่มเติมด้วย ความขัดแย้งระหว่างทางอุทยานที่ต้องการให้ชาวบ้านออกจากเขตป่ากับชาวบ้านที่ต้องการผลประโยชน์และความมั่นคงในการตั้งถิ่นฐานและทำกินในเขตป่าจึงเป็นคู่ขัดแย้งที่สำคัญที่สุดในปัจจุบัน

ในช่วงที่ราคายางดีขึ้นอย่างต่อเนื่องและมั่นคง มีคนจากพื้นล่างจำนวนมากขึ้นไปซื้อที่ดินในป่าประจำชาวบ้าน ยิ่งทำให้สถานการณ์ความขัดแย้งยิ่งเข้มข้นขึ้นอีก เพราะยิ่งแสดงให้เห็นว่าเจ้าหน้าที่อุทยานไม่สามารถดูแลรักษาพื้นที่อุทยานให้เป็นไปตามกฎหมาย และชาวบ้านไม่หว่นเกรงอำนาจของทางอุทยานและอำนาจรัฐ ในขณะที่ได้เพิ่มอำนาจของคนอีกกลุ่มเข้ามาหนุนชาวบ้าน คือกลุ่มคนที่เข้ามาซื้อที่ดิน เพราะคนกลุ่มนี้มักจะมีอำนาจอยู่ในสังคม เช่น พบว่าในการเคลื่อนไหวไปเรียกร้องความขอความมั่นคงในการอยู่และทำกินของชาวบ้านในเขตอุทยานต่อฝ่ายต่าง ๆ นั้นจะมีนักการเมืองและนักธุรกิจที่ซื้อที่ดินไว้สนับสนุนการเคลื่อนไหวของชาวบ้านเสมอ

ในความขัดแย้งดังกล่าวนี้ชาวบ้านพยายามนำกลยุทธ์การต่อรองหลายอย่างมาใช้เพื่อให้ตนสามารถตั้งถิ่นฐานและทำกินอยู่ในเขตป่าได้อย่างมั่นคง รวมทั้งสามารถบุกเบิกพื้นที่เพิ่มเติมได้ด้วยกลยุทธ์ที่ใช้ได้แก่ การรุกป่าแบบหลบซ่อนและหลบเลี่ยงไม่ให้เจ้าหน้าที่อุทยานมาพบเห็น แบบไม่รู้ชี้เมื่อเจ้าหน้าที่อุทยานมาพบ เช่น ตอบปฏิเสธว่าไม่ใช่สวนยางของตน ถ้ามต่อไปก็จะตอบว่าไม่รู้ หรือบิ๊ยว่าเป็นของนายทหารและนายตำรวจที่อยู่นอกชุมชน แบบสร้างภาพลักษณ์ให้สังคมสนับสนุน ได้แก่การออกข่าวว่าชาวบ้านต้องการจัดการป่าประจำแบบป่าชุมชน การฟื้นฟูพิธีกรรมเบิกป่าโดยเชิญหลายฝ่ายเข้าไปร่วม การร่วมกับการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเพื่อพาป่าประจำ และแบบสุดท้ายคือการเรียกร้องขอความเป็นธรรม โดยชาวบ้านจะรวมตัวกันไปเรียกร้องผู้ดูแลนโยบายระดับสูง เช่น

นายกรัฐมนตรี หรือองค์กรอิสระที่เกี่ยวข้อง เพื่อในด้านหนึ่งจะเป็นการกดดันไม่ให้เจ้าหน้าที่อุทยานมาจับกุม ในอีกด้านหนึ่งเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายสาธารณะให้ชาวบ้านสามารถทำกินอยู่ในเขตป่าได้

ในปัจจุบันสถานการณ์กำลังดำเนินไปอย่างที่กล่าวมานี้

อภิปรายผล

ผลการศึกษาเรื่องนี้จะปฏิเสธภาพแทนความจริงที่มักสร้างให้แก่ชุมชนและชาวบ้านที่อยู่ในเขตป่าว่าคือผู้อยู่กับป่าแบบเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีระบบการจัดการทรัพยากรของตนเองที่มุ่งใช้ทรัพยากรแบบพอดีและแบ่งปัน แม้จะถูกแรงกดดันจากภายนอกอย่างต่อเนื่องชุมชนก็ยังรักษาระบบดังกล่าวไว้ได้ ในขณะที่มองรัฐและทุนเป็นตัวร้ายแต่เพียงด้านเดียวว่าเป็นผู้ทำลายทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อนำทรัพยากรไปสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจ

การมองเช่นนี้ไม่ได้ผิดทั้งหมด แต่เป็นการมองง่ายเกินไปและไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงทั้งหมด เพราะผลของการวิจัยชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านได้ปรับตัวเข้าไปสู่การใช้ทรัพยากรเพื่อขายมาตั้งแต่อดีตพลของตลาดขยายตัวไปถึง และพัฒนาเข้มข้นขึ้นเป็นลำดับ จนปัจจุบันชาวบ้านมีส่วนสำคัญในการทำลายความอุดมสมบูรณ์ของป่า ในขณะที่เดียวกันรัฐก็ไม่ได้มีความเลวร้ายไปทั้งหมด รัฐก็มีความตั้งใจที่จะรักษาป่าอยู่เช่นกัน และทุ่มเททรัพยากรไปจำนวนมากเพื่อการนี้

งานวิจัยนี้ช่วยชี้ให้เห็นว่าการอธิบายเรื่องทรัพยากร การทำลายทรัพยากร และการอนุรักษ์พื้นฟูทรัพยากร เป็นเรื่องที่ซับซ้อน ดังนั้นแนวทางการอธิบายประเด็นดังกล่าวนี้จึงไม่ควรเริ่มต้นด้วยว่าใครถูกใครผิด หรือใช้มุมมองแบบอุดมคติ แต่พยายามหาเงื่อนไขต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันที่มีผลทำให้ทุกฝ่ายเข้าไปมีความสัมพันธ์บนพื้นที่ป่าอย่างที่เป็นอยู่

ประการแรก คงต้องเข้าใจว่าระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนเคยมีอยู่จริง แต่ว่าระบบดังกล่าวก็มีบริบทของตนเอง คือเกิดขึ้นและดำรงอยู่ในช่วงที่ทรัพยากรมีความอุดมสมบูรณ์คนที่เข้าไปใช้ยังมีน้อย และคนยังเชื่อว่าป่า เขา ต้นไม้ ล้วนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแลอยู่ ในขณะที่อิทธิพลของรัฐและทุนยังเข้าไปไม่ถึง หากไม่วิเคราะห์เชิงบริบทที่เป็นจริงดังกล่าวจะทำให้เข้าใจว่าระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนยังคงมีอยู่ และสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ในยุคปัจจุบัน

ประการที่สอง คงต้องเข้าใจว่า รัฐเริ่มเข้าไปเกี่ยวข้องกับทรัพยากรในท้องถิ่นต่าง ๆ ด้วย ต้องการนำทรัพยากรมาสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจเพื่อนำเงินไปพัฒนาประเทศให้ทันสมัย ตอนนั้นรัฐยังไม่ได้คิดเรื่องการอนุรักษ์ และคิดถึงประชาชนในลักษณะของการนำทรัพยากรมาสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเช่นกัน โดยการมอบที่ดินให้ถือครองเป็นทรัพย์สินส่วนตัว ส่วนทรัพยากรส่วนรวมเช่นป่าไม้นั้น รัฐไม่ได้ดำเนินการใดเลยสำหรับชุมชนที่เคยใช้ประโยชน์จากป่า ทั้งไม่ได้ดำเนินการในลักษณะที่เห็นว่าชุมชนมีระบบการจัดการป่าของตนเอง และไม่ได้ดำเนินการว่าจะจัดความสัมพันธ์ที่จะให้ชาวบ้านเข้าถึงและใช้ประโยชน์ป่าไม้อย่างไร รัฐยังเพียงมุ่งเน้นที่การให้สัมปทานแก่กลุ่มทุน ซึ่งเห็นได้ชัดเลยว่ารัฐและกลุ่มทุนร่วมกันหาประโยชน์จากทรัพยากรที่แต่เดิมมีแต่คนในชุมชนหรือท้องถิ่นเท่านั้นที่ใช้ประโยชน์และร่วมกันดูแล และการเข้ามาแสวงหาผลประโยชน์ของรัฐร่วมกับทุนนั้นรุนแรงมาก เพราะสามารถโค่นต้นไม้ใหญ่ได้ทุกขนาด และโค่นจำนวนมากอย่างที่ชาวบ้านไม่เคยนึกคิดมาก่อน รากฐานความเชื่อเดิมซึ่งเป็นอำนาจสำคัญของระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน คือ ความเชื่อเรื่องเจ้าป่าเจ้าเขา เทพยาดารักษ์ก็สูญหายไปด้วย ลักษณะเช่นนี้ก็เป็นแนวทางให้ชาวบ้านในยุคหลังจากนี้มุ่งหาแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรอย่างไม่จำกัดเช่นกัน

ประกอบกับเมื่อรัฐได้ร่วมกับทุนเข้าไปแสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรอย่างเต็มที่นั้น ตลาดในระบบทุนนิยมก็ตามเข้าถึงพื้นที่ต่าง ๆ ด้วย ซึ่งแน่นอนว่าในด้านหนึ่งตลาดสามารถรองรับชาวบ้านที่จะนำผลผลิตจากป่าออกมาขาย ในขณะที่อีกด้านหนึ่งก็สามารถกระตุ้นให้ชาวบ้านเปลี่ยนวิถีชีวิตไปพึ่งพาการอุปโภคบริโภคจากตลาดมากขึ้น

ยุคสมัยนี้จึงเป็นยุคสมัยที่ทุกฝ่ายเร่งการนำทรัพยากรจากป่าออกมาเปลี่ยนเป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะเป็นไม้ แร่ธาตุ พืชและสัตว์ที่มีอยู่ในป่า สำหรับกลุ่มชาวบ้านที่ไม่สามารถเข้าถึงที่ดินได้ตามวิธีการของรัฐก็ใช้วิธีแผ้วถางป่าเพื่อหาที่ตั้งถิ่นฐานและทำกิน

โดยเฉพาะในภาคใต้ที่ยางและปาล์มกลายเป็นพืชเศรษฐกิจของคนในพื้นที่และของประเทศ พื้นที่ป่าประเภทต่างๆจำนวนมากก็ถูกแทนที่ด้วยสวนยางและสวนปาล์ม

ประการที่สาม รัฐเพิ่งมาพูดถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรอย่างจริงจังเมื่อ 30 – 40 ปีมานี้เอง เมื่อทรัพยากรสำคัญของประเทศโดยเฉพาะป่าเสื่อมลงอย่างเห็นชัดเจน และส่งผลกระทบด้านต่าง ๆ ตามมามากมาย ไม่ว่าจะเป็นด้านภูมิอากาศ สิ่งแวดล้อม น้ำ อาหาร และยา

อย่างไรก็ตามนโยบายของรัฐก็มีการขัดแย้งกันเองอย่างชัดเจน คือความพยายามที่จะใช้กลไกของรัฐจัดการในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากร ในขณะที่เดียวกันก็สนับสนุนการพัฒนาทรัพยากรเพื่อใช้ประโยชน์ในการสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจ ด้วยการเปลี่ยนทรัพยากรให้เป็นสินค้าในระบบตลาด โดยอิงอยู่กับหลักการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและคุ้มค่าต่อการลงทุนไปพร้อม ๆ กับหลักการการอนุรักษ์ทรัพยากรด้วย

การขัดแย้งกันเองในเชิงนโยบายดังกล่าว มีส่วนอย่างสำคัญในการเปิดช่องทางให้เกิดการทำลายทรัพยากรขึ้นอย่างกว้างขวาง ทั้งนี้เพราะรัฐยึดติดอยู่กับการใช้แนวทางในระบบการจัดการทรัพยากรเชิงเดี่ยวเท่านั้น คือ การพึ่งพากลไกรัฐ โดยเฉพาะการใช้กฎหมายเพื่อการควบคุม แต่กลับปล่อยให้กลไกตลาดทำงานได้อย่างเสรี ขณะที่รัฐขาดพื้นฐานความเข้าใจในลักษณะสำคัญของทรัพยากรส่วนรวมประเภทที่ต้องใช้ร่วมกัน เช่นกรณีของป่า ว่าเป็นทรัพยากรประเภทที่มีต้นทุนสูงมากในการจัดการควบคุม การมีเฉพาะหน่วยงานของรัฐซึ่งใช้การจัดการเชิงเดี่ยวจะไม่สามารถแบกรับภาระได้ และจะทำให้เกิดการเข้าถึงทรัพยากรแบบเสรี (open access) มากขึ้น รวมทั้งเกิดการแย่งชิงทรัพยากรอย่างรุนแรง

ทั้งนี้เพราะว่าเมื่อรัฐประกาศควบคุมการใช้ทรัพยากรให้อยู่ภายใต้การดูแลของรัฐอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดแต่เพียงฝ่ายเดียว เช่น การประกาศเขตป่าอนุรักษ์ประเภทต่าง ๆ นั้น ชาวบ้านในพื้นที่ต่าง ๆ ล้วนทำกินหรือหาผลประโยชน์ต่าง ๆ จากป่าอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งในภาคใต้มีความชัดเจนว่ามีการใช้ประโยชน์จากป่าอย่างเข้มข้นอยู่พอสมควรแล้ว ส่วนใหญ่จะได้แก่การทำสวนยาง ดังนั้นเมื่อรัฐเริ่มประกาศเขตป่าอนุรักษ์ก็เท่ากับเริ่มขัดแย้งกับประชาชนทันที ในสถานการณ์เช่นนี้ชาวบ้านก็จะใช้ทรัพยากรแบบเต็มที่และไม่ดูแลรักษามากขึ้น เพราะถือว่าเป็นสมบัติของรัฐที่ทุกคนสามารถใช้ประโยชน์ได้ และใช้วิธีการเคลื่อนไหวต่าง ๆ เพื่อต่อรองกับรัฐ ในที่สุดแล้วรัฐก็ไม่สามารถทำอะไรประชาชนได้ ในขณะเดียวกันรัฐก็ไม่สามารถปกป้องผืนป่าเอาไว้ได้ด้วยเช่นกัน

ภายใต้สถานการณ์ที่การเข้าถึงทรัพยากรเป็นแบบเสรีนี้ ภาครัฐก็ยังคงใช้นโยบายที่ขัดแย้งกันเองอยู่เช่นเดิม ในด้านหนึ่งก็สนับสนุนกลไกตลาด ด้วยการเพิ่มสิทธิประโยชน์ในด้านต่าง ๆ ให้เอื้อต่อการเข้าถึงระบบตลาดมากยิ่งขึ้น ในอีกด้านหนึ่งก็เพิ่มมาตรการอนุรักษ์อย่างเข้มข้น ด้วยการขยายพื้นที่อนุรักษ์ออกไปมากขึ้น โดยเฉพาะในกรณีของทรัพยากรป่าไม้ แต่ผลที่ตามมากลับไม่สามารถหยุดยั้งการทำลายพื้นที่อนุรักษ์ เพราะผู้ที่ถือครองพื้นที่เหล่านี้จะถูกละเลย

จำกัดสิทธิประโยชน์ลง จนเสียเปรียบผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจในระบบตลาด เช่น ราคาที่ดินจะถูกกดให้อยู่ในระดับต่ำ ขณะที่ไม่สามารถพัฒนาให้เกิดประโยชน์อย่างเต็มที่เนื่องจากเป็นที่ดินในเขตป่าอนุรักษ์ มาตรการเหล่านี้จึงกลายเป็นแรงบีบให้ผู้ถือครองพื้นที่อนุรักษ์อยู่เดิมหันไปแสวงหาประโยชน์อย่างไม่ยั่งยืน หรือขายที่ดินให้ผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ แล้วไปแผ้วถางพื้นที่ใหม่ต่อไป

งานวิจัยเรื่องนี้ช่วยให้เห็นว่าสาเหตุสำคัญที่ทำให้ทรัพยากรของส่วนรวมถูกทำลายเพิ่มมากขึ้นนั้น ส่วนใหญ่จะอยู่ที่ความล้มเหลวและการขัดกันในเชิงนโยบายของรัฐดังกล่าวมาแล้ว แต่ภาครัฐมักจะโทษชาวบ้านที่อยู่ในพื้นที่อนุรักษ์ว่าเป็นผู้ทำลายแต่เพียงฝ่ายเดียว ทั้ง ๆ ที่ชาวบ้านเหล่านั้นเป็นเพียงปลายเหตุของปัญหา ด้วยเหตุนี้เองภาครัฐจึงมีการปรับเปลี่ยนนโยบายน้อยมาก และมักจะตัดสินใจเชิงนโยบายโดยขาดข้อมูลเชิงประจักษ์จากการศึกษาวิจัยอย่างรอบด้าน นอกจากนั้นภาครัฐยังไม่ยอมรับข้อเสนอเชิงนโยบายที่น่าจะเป็นทางเลือกซึ่งเกิดจากผลการศึกษาวิจัยอีกด้วย

ข้อสรุปตรงนี้ก็คือ ป่าประในปัจจุันถูกชาวบ้านบุกรุกมาก และใช้แบบไม่มีการอนุรักษ์ แต่ก็ต้องเข้าใจว่าชาวบ้านไม่ได้เป็นเช่นนี้มาแต่ครั้งปู่ย่าตาทวด แต่ค่อย ๆ เป็นมาในกระบวนการพัฒนาประเทศทั้งหมด และรัฐเองก็ทำลายทรัพยากรมาแต่เดิมด้วยระบบให้สัมปทานและกระตุ้นให้ชาวบ้านทำเช่นนี้มาแต่อดีต แต่เมื่อวันหนึ่งรัฐหันมาพูดถึงเรื่องการอนุรักษ์กลับโยนความผิดไปให้ประชาชนรับผิดชอบแต่เพียงฝ่ายเดียว ในขณะที่ฝ่ายรัฐเองแม้จะมีอำนาจอยู่ในมือตามกฎหมาย แต่ในความเป็นจริงก็ไม่สามารถไล่จับกุมชาวบ้านมาดำเนินคดีได้ เพราะชาวบ้านเองก็เป็นคนด้อยโอกาสในสังคม และต้องพึ่งพิงที่ดินในเขตป่าเป็นที่ทำกิน รัฐที่เี่ยวไล่จับชาวบ้านลักษณะนี้ท้ายสุดรัฐนั่นเองจะกลายเป็นผู้อ่อนแอ

ดังนั้นทางออกจึงมีทางเดียวคือรัฐและประชาชนที่ทำมาหากินอยู่ในเขตป่าต้องร่วมกันหาทางออกด้วยการสร้างระบบการจัดการทรัพยากรเชิงซ้อนที่เหมาะสมขึ้นมา

ข้อเสนอแนะ

รัฐควรจะคิดและเข้าใจหลักการจัดการทรัพยากรเชิงซ้อน เพื่อใช้เป็นทางเลือกเชิงนโยบายในการจัดการป่าประ โดยในด้านหนึ่งรัฐคงต้องยอมให้ชาวบ้านทำมาหากินอยู่ในเขตป่าได้อย่างมั่นคง ในขณะที่อีกด้านหนึ่งก็ใช้กระบวนการการทำมาหากินในเขตป่าของชาวบ้านเป็นการอนุรักษ์ฟื้นฟูป่า และดูแลป่าไปในตัวด้วย

ภายใต้แนวทางการขับเคลื่อนเช่นนี้รัฐและชุมชนต้องร่วมกันสร้างระบบการจัดการเชิงซ้อนขึ้นมาอย่างเหมาะสม หลักการของระบบการจัดการเชิงซ้อนก็คือการยอมรับหลักการของชุมชนร่วมกับหลักการของรัฐ และอาจมีหลักการของภาคประชาสังคมรวมอยู่ด้วย โดยการผสมผสานให้เป็นการจัดการเชิงซ้อนจะเป็นอย่างไรนั้น จะต้องมีการศึกษาร่วมกันเพื่อสามารถสร้างสรรค์ระบบให้เหมาะกับพื้นที่ได้ แต่การจัดการเชิงซ้อนดังกล่าวน่าจะมีเป้าหมายเบื้องต้นอยู่ที่ **ประการแรก** ชาวบ้านสามารถทำกินอยู่ในพื้นที่ป่าประได้อย่างมั่นคง โดยที่การทำกินดังกล่าวจะไม่เป็นการลดพื้นที่ป่า หรือสามารถเพิ่มพื้นที่ป่าได้ **ประการที่สอง** ชาวบ้านจะไม่แผ้วถางพื้นที่ป่าเพิ่มเติม แต่กลับจะช่วยสร้างระบบการดูแลป่าร่วมกันที่เข้มแข็งเพื่อที่ชาวบ้านจะได้ประโยชน์จากความอุดมสมบูรณ์ของป่า เช่นการเก็บของป่า **ประการที่สาม** จะต้องไม่มีการขายที่ดินทำกินในเขตป่าให้แก่คนข้างนอก ในขณะที่เดียวกันก็ต้องป้องกันคนข้างนอกเข้ามาทำลายความอุดมสมบูรณ์ของป่าทุกลักษณะ

การจะยอมรับเป้าหมายเช่นนี้ได้ต้องเข้าใจเป็นเบื้องต้นว่าชาวบ้านที่ทำกินอยู่ในเขตป่าคือผู้ด้อยโอกาสอันเนื่องมาจากนโยบายของรัฐ เพราะที่ผ่านมานั้นรัฐใช้ทรัพยากรเพื่อผลประโยชน์ของผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจกลุ่มน้อยมาโดยตลอด ในขณะที่กีดกันไม่ให้ชาวบ้านเข้าถึงที่ดินได้อย่างคนมีเงิน ชาวบ้านจึงกลายเป็นผู้ถูกรุกป่าไปโดยปริยาย

นอกจากการมีส่วนร่วมของชุมชนดังกล่าวแล้ว หลักการสำคัญของการจัดการเชิงซ้อนเกี่ยวกับทรัพยากรส่วนรวมยังต้องให้ภาคประชาสังคมเข้ามามีบทบาทพร้อมด้วย ในฐานะองค์กรตรวจสอบและถ่วงดุล ทั้งนี้เพื่อให้สังคมโดยรวมมีส่วนร่วมแบกรับภาระในการจัดการทรัพยากรมากขึ้น โดยไม่ปล่อยให้ชุมชนท้องถิ่นต้องรับผิดชอบทั้งหมดฝ่ายเดียว

การสร้างระบบการจัดการทรัพยากรเชิงซ้อนขึ้นมาอย่างไรจึงจะบรรลุเป้าหมายดังกล่าวได้ คงไม่สามารถตอบเป็นสูตรสำเร็จได้ และคงไม่สามารถดำเนินการอย่างง่าย ๆ ได้ สมควรที่จะผลักดัน

ให้เกิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของคนหลายฝ่าย ทั้งชาวบ้าน นักวิชาการที่เข้าใจในเรื่องนี้ เจ้าหน้าที่อุทยาน เจ้าหน้าที่รัฐอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ภาคประชาสังคม เพื่อร่วมกันสร้างระบบการจัดการทรัพยากรในป่าประจำที่สอดคล้องกับความเป็นจริง ทุกฝ่ายมีส่วนร่วม และเกิดผลในทางปฏิบัติตามเป้าหมายที่ตั้งไว้